

РОЗДІЛ 9

СВЯТКУВАННЯ БАГАТОМАНІТНОСТІ. СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ

- ▶ Правовий аспект інклюзії в освіті
- ▶ Основні поняття: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами
- ▶ Особливості організації освітнього процесу
- ▶ Індивідуальна програма розвитку для дитини з особливими освітніми потребами, а саме для дитини з порушеннями психофізичного розвитку
- ▶ Практика спільного викладання
- ▶ Особливості співпраці з батьками

«Принцип інклюзії означає необхідність діяти в напрямку створення «Школи для всіх» – навчальних закладів, які об'єднують усіх, будуть враховувати відмінності, сприяти процесу навчання і відповідати індивідуальним потребам дітей і дорослих».

Передмова до Саламанкської декларації, 1994

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Інклюзивна освіта як забезпечення права на рівний доступ до якісної освіти УСІХ дітей набуває все більшого значення і розвитку в Україні. Це пов'язано з багатьма чинниками, зокрема: активністю батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку щодо забезпечення можливості для їхніх дітей навчатися у загальноосвітніх навчальних закладах разом із своїми однолітками та проживати в сім'ї, діяльністю громадських організацій, міжнародними зобов'язаннями держави, що зумовлюють відповідну державну політику, та ін.

Найбільш фундаментальним втіленням прав людини на міжнародному рівні стала Загальна Декларація ООН про права людини, що була прийнята Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, яка проголосила рівність прав усіх людей без винятку.

Серед інших численних міжнародних документів, ратифікованих Україною, важливими є Конвенція ООН про права дитини (1989 р.)¹ і Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.)², де у Статті 24 «Освіта» зазначається, що «держави-учасниці Конвенції повинні впроваджувати інклюзивну освіту на всіх рівнях».

В Україні основними законодавчими документами, що захищають права та основні свободи громадян, є: Конституція України (1996 р.), Закон України «Про Уповноваженого з прав людини» (1997 р.), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2013 р.).

Починаючи з 2011 року відповідні зміни щодо забезпечення інклюзивної освіти введено у законодавчі та нормативно-правові документи, що стосуються усіх ланок освіти – дошкільної, загальної середньої, вищої.

Докладніше про це можна дізнатися на сайтах:

www.ussf.kiev.ua

www.nmcio.kubg.edu.ua

¹ Ратифікована Постановою Верховної Ради України №789-XII від 27.02.1991р.

² Закон України №1767 – VI «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів ООН та Факультативного 2006 р.)

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ: ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА, ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Інклюзивна освіта як концепція, філософія освіти (як наприклад, демократична освіта, громадянська освіта, особистісно-зорієнтована освіта тощо), у різних джерелах описується по-різному.

Розрізняють вужче і ширше розуміння інклюзивної освіти. Вужче розуміння інклюзії – це «включення» дітей з порушеннями психофізичного розвитку та дітей з інвалідністю у загальноосвітні навчальні заклади. Ширше розуміння інклюзивної освіти полягає в позитивному ставленні до багатоманітності учнів, цінуванні та врахуванні відмінностей кожного учня³. <http://www.ussf.kiev.ua/ieeditions/264/>

Спільними для всіх визначень інклюзивної освіти є наступні положення:

- *В основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на забезпеченні права на освіту для всіх дітей, в тому числі дітей із соціально вразливих груп.*
- *Позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми.*
- *Максимально значуща участь в освітньому процесі, а не лише фізична присутність у класі.*
- *Виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних та негативного / упередженого ставлення).*
<http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf>

Відповідно до міжнародних документів, діти з особливими потребами – це особи до 18 років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з порушеннями психофізичного розвитку, діти з інвалідністю, діти-біженці, працюючі діти, діти-мігранти, діти - представники національних меншин, діти - представники релігійних меншин, діти із сімей з низьким прожитковим мінімумом, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД / ВІЛ та інші).

³ Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл: посіб. / [Тоні Бут]; пер. з англ. – К.: «ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015.

⁴ Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования. ЮНЕСКО. – 2009.

Проект Закону України «Про освіту»⁵ зазначає таке тлумачення термінів:

- **інклюзивне навчання** – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципі недискримінації, врахуванні багатоманітностей людини, ефективному залученні та включенні до освітнього процесу всіх його учасників;
- **інклюзивне освітнє середовище** – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їх потреб та можливостей;
- **особа з особливими освітніми потребами** – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

На основі міжнародних документів і чинного законодавства України можна зробити висновок, що діти з особливими освітніми потребами – це усі категорії дітей, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі для забезпечення їхніх основних прав і свобод, зокрема права на освіту.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Якщо у вас у класі є дитина з особливими освітніми потребами, вам потрібно пам'ятати про такі важливі аспекти організації успішної інклюзії:

1. Додаткова допомога з боку асистента вчителя.
2. Необхідність розроблення індивідуальної програми розвитку для дитини з порушеннями психофізичного розвитку.
3. Особливості організації фізичного середовища, яке має відповідати принципам універсального дизайну (дивитися розділ 4).
4. Співпраця з додатковими фахівцями, зокрема з вчителем-логопедом, практичним психологом, спеціальним педагогом та ін.
5. Особливості співпраці з батьками дитини з особливими освітніми потребами.

⁵ На момент укладання посібника проект Закону України «Про освіту» знаходиться на розгляді Верховною Радою України

Розглянемо ці аспекти детальніше.

Додаткова допомога з боку асистента вчителя

Посада асистента вчителя була уведена в українське законодавство у 2010 році і знайшла своє подальше відображення у низці законодавчих і нормативно-правових документів, які зазначають посадові обов'язки та основні функції асистента вчителя.

Важливо пам'ятати, що асистент вчителя допомагає вчителю працювати з усіма дітьми, надаючи додаткову підтримку у роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Зокрема, асистент вчителя бере участь у створенні індивідуальної програми розвитку, проведенні спостережень за розвитком дітей, організації навчальних матеріалів тощо. Хоча, відповідно до нормативно-правового забезпечення, вчитель може розраховувати лише на півставки роботи асистента у своєму класі, така підтримка є важливим і корисним ресурсом.

Робота з асистентом вчителя передбачає від учителя певних додаткових зусиль – вміння використовувати практику спільного викладання, необхідності планувати час для спільного планування та обговорення освітнього процесу тощо. Проте, ретельно спланована робота з асистентом вчителя не лише забезпечить кращу якість викладання, а й сприятиме професійному розвитку педагогів.

Роль асистента вчителя показала свої успішні результати у класах, де навчаються ромські діти, особливо якщо асистенти вчителя – самі роми. У цьому випадку, хоч діти не мають жодних порушень розвитку, вони потребують додаткової підтримки у розумінні української мови (більшість з них приходять до першого класу із сім'ї, де розмовляють ромською мовою) тощо. Ромський асистент учителя також допомагає налагодити співпрацю між учителем і ромськими батьками, зрозуміти культурні особливості, надати додаткову підтримку самим батькам.

Більше про особливості діяльності асистента вчителя можна дізнатися у посібнику «Асистент вчителя в інклюзивному класі». [Посилання на лінк](#)

Індивідуальна програма розвитку для дитини з особливими освітніми потребами

Індивідуальна програма розвитку (ІПР) для дітей з порушеннями психофізичного розвитку розробляється командою фахівців, до складу якої входять вчитель, асистент вчителя, батьки та інші відповідні фахівці – спеціальний педагог, вчитель-логопед, практичний психолог та ін. ІПР розробляється на основі навчальної програми, розробленої учителем, з урахуванням висновку (рекомендацій) психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК).

⁶ Наказ Держспоживстандарту від 28.07.2010 №327 «Про доповнення класифікатора професій». Постанова КМУ від 15.08.2011 №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» та ін.

За своєю суттю індивідуальну програму розвитку можна вважати контрактом між навчальним закладом та батьками, що закріплює вимоги щодо організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг та форм підтримки.

Зазвичай, в індивідуальній програмі розвитку містяться такі розділи:

- **Загальна інформація про дитину** (ім'я та прізвище, вік, телефони батьків, адреса, особливості психофізичного розвитку, дата зарахування дитини до навчального закладу та термін, на який складається програма).
- **Наявний рівень знань і вмінь.** Група фахівців протягом перших двох місяців (залежно від складності порушень розвитку) вивчає можливості та потреби дитини, а саме: її вміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, багатосенсорний та інші, особливо якщо один із стилів домінує), види підтримки; інформацію щодо впливу порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (відомості, надані ПМПК про рівень розвитку дитини, зафіксовані під час спостережень та оцінки розвитку фахівцями).
- **Додаткові послуги педагогів та інших фахівців,** які необхідні дитині для успішного засвоєння навчальної програми: наприклад, послуги логопеда, психолога, реабілітолога, послуги з перекладу на жестову мову, послуги з організації відпочинку, в тому числі лікувально-оздоровчого; консультативні послуги.
- **Адаптації та модифікації,** які слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів викладання, навчальних матеріалів, обладнання, врахування сенсорних та інших потреб дитини.

Модифікації

Модифікації як зміни до навчального змісту стосуються або його скорочення, або зміни концептуальної складності навчального завдання. Скорочення змісту навчального матеріалу може виражатися у модифікації навчального плану або освітніх цілей для конкретної дитини, внесення змін до навчальних завдань, визначення мінімального змісту, який необхідно засвоїти.

При цьому важливо описати альтернативні форми оцінювання, які планується проводити для вимірювання навчальних досягнень дитини з особливими освітніми потребами.

Адаптації

На відміну від модифікацій, адаптації змінюють характер подачі навчального матеріалу, не змінюючи зміст чи концептуальну складність навчального завдання. Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій: пристосування освітнього середовища (збільшення інтенсивності освітлення в класних кімнатах, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму в класі, де навчається дитина, що погано чує, забезпечення її слуховим апаратом); зміни в навчальних підходах (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання навчального завдання, зміна темпу занять, чергування видів діяльності тощо); адаптація навчальних матеріалів (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки-підказки тощо).

Індивідуальна програма розвитку розробляється на один рік. Двічі на рік (за потреби частіше), програма переглядається з метою її коригування. Зокрема, коли у дитини виникають труднощі в засвоєнні визначеного змісту навчального матеріалу, чи виникає необхідність перейти до наступного рівня складності виконання завдань. Це може виявитися необхідним, якщо, наприклад: дитина досягла визначених освітніх цілей; у дитини виникають труднощі при досягненні визначених освітніх цілей; є потреба збільшити кількість послуг дитині; дитину переводять до іншої школи; у дитини спостерігаються проблеми з поведінкою тощо.

Особливості організації фізичного середовища, яке має відповідати принципам універсального дизайну

Деякі особливості облаштування фізичного середовища, зумовлені додатковими потребами дітей (фізичними, сенсорними, психологічними та ін.) розглядалися у попередніх розділах. Тому у цій частині ми б хотіли коротко зупинитися на понятті універсального дизайну, який закріплено в документах Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй, зокрема у статті 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

У контексті організації освітнього середовища основні принципи універсального дизайну мають таке трактування⁷:

⁷ Школа для кожного: посібник / упорядник: Байда Л. Ю. – К., 2015. – 60 с.

❖ Рівноправне використання:

архітектурно доступне та безпечне шкільне середовище; навчальні матеріали підготовлені таким чином, що можуть бути використані учнями з різними функціональними порушеннями; веб-сайт школи розроблений так, що інформація на ньому доступна учням і дорослим з порушеннями зору та слуху.

❖ Гнучкість користування:

навчальний процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей учнів; забезпечує гнучкі методи навчання, викладання, представлення навчального матеріалу; навчальні плани і освітні програми відповідають особливостям розвитку дітей.

❖ Просте та зручне використання:

навчальні матеріали є простими для використання незалежно від навичок і досвіду учнів; лабораторне обладнання з чіткими та інтуїтивно зрозумілими кнопками управління.

❖ Сприйняття інформації з урахуванням різних сенсорних можливостей:

використання кольору, світла, звуків, текстури; легкий доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

❖ Припустимість помилок:

учні мають вдосталь часу, щоб надати відповідь на запитання; використання навчального програмного забезпечення, яке має вказівки / застереження при неправильному виборі учнем.

❖ Низький рівень фізичних зусиль:

двері, які легко відчиняти учням з різними функціональними порушеннями; застосування ергономічних вимог / деталей (наприклад, дверні ручки, меблі).

❖ Наявність необхідного розміру і простору:

учні з різними функціональними порушеннями мають можливість вільного доступу до усіх елементів навчального середовища та вільного переміщення; вхід до шкільної будівлі має бути один для всіх.

**Співпраця з
додатковими
фахівцями,
зокрема з
вчителем-
логопедом,
практичним
психологом,
спеціальним
педагогом та ін.**

Визначальним у забезпеченні інклюзивної освіти є поняття додаткової підтримки або додаткових ресурсів, які можуть охоплювати людські, матеріальні та фінансові ресурси. Серед зазначених ресурсів велике значення відіграють людські ресурси, до яких відносять співвідношення кількості дітей до кількості педагогів; наявність додаткових педагогів, асистента вчителя та інших фахівців; наявність навчальних програм для педагогів та іншого персоналу, спрямованих на їх підготовку до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Аналіз типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України №1205 від 06.12.2010р., свідчить про наявність достатньо великої кількості посад педагогічних та інших працівників, які можуть надавати якісні освітні, психологічні, медичні послуги для дітей дошкільного та шкільного віку, у тому числі й дітей з особливими освітніми потребами: асистент вчителя, практичний психолог, соціальний педагог, лікар-педіатр, медична сестра.

Водночас важливо пам'ятати, що саме командний підхід до надання додаткової підтримки дітям з особливими освітніми потребами є найбільш ефективний. Є два основні механізми забезпечення командного підходу до надання додаткової підтримки на рівні окремої дитини й усього навчального класу – це розроблення індивідуальної програми розвитку (згадувалося раніше) і використання практики спільного викладання.

**Практика
спільного
викладання**

Хоча практика спільного викладання ще не стала загальноприйнятою в Україні, оскільки потребує більших затрат і зусиль, її переваги є численними, а відтак знання особливостей здійснення спільного викладання позитивно впливатиме на якість освітнього процесу в інклюзивному класі.

На відміну від міжнародного досвіду, де спільне викладання проводить учитель разом зі спеціальним педагогом, в Україні ця практика може здійснюватися вчителем спільно з асистентом вчителя, який часто має не лише педагогічну, а й спеціальну освіту.

Для ефективного планування свого робочого часу важливо знати можливі форми спільного викладання:

- *Один викладає, інший допомагає.*

Цей підхід також відомий як «основний і допоміжний вчитель», застосовується досить часто, оскільки є відносно простим і не потребує багато часу для спіль-

ного планування. Ця форма спільного викладання передбачає, що основний учитель визначає навчальний зміст, методи навчання, навчальні види діяльності для усіх учнів, у тому числі й учнів з особливими освітніми потребами. Допоміжний вчитель (асистент вчителя) надає підтримку окремим учням, проводить навчальні заняття з малими групами тощо.

- *Паралельне викладання.*

Ця форма спільного викладання передбачає спільну відповідальність за процеси планування і викладання, яке проводиться обома вчителями паралельно з половиною класу – навчальний зміст залишається одним, хоча методи викладання можуть бути різними.

- *Диференційоване викладання.*

При цьому підході більшість учнів працює у складі великої групи, а окремі учні працюють у малих групах (для отримання індивідуальної підтримки).

- *Викладання в команді.*

У процесі командної роботи обидва вчителі спільно планують навчальний час, визначають навчальний зміст, організацію уроків, стратегії навчання та управління класом. Основний учитель і асистент вчителя одночасно проводять навчання з усім класом – у той час, як один вчитель пояснює або представляє навчальний матеріал, інший може демонструвати слайди чи інші навчальні матеріали.

Особливості співпраці з батьками дитини з особливими освітніми потребами

Активна участь батьків дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі є однією з важливих передумов інклюзивної освіти.

Додатково до шляхів співпраці з батьками, описаних у розділі №8, залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до освітнього процесу має свої особливості.

Тож розглянемо їх детальніше.

❖ **Обстоювання прав дитини, зокрема права на освіту.**

Визнаючи професійну відданість учителів, які працюють з дітьми, батьки є найбільш зацікавленими в успішному майбутньому своїх дітей. Активне залучення батьків до освітнього процесу на всіх його етапах: оцінювання рівня розвитку дитини, планування її освітньої траєкторії, участь у навчальних видах діяльності тощо допоможе батькам краще дізнатися про можливості своєї дитини, що в подальшому впливатиме на вирішення таких важливих питань, як вибір навчального закладу для продовження навчання, подальший вибір професії, забезпечення самостійного проживання, індивідуальної мобільності тощо.

❖ Надання інформації педагогам щодо прогресу у навчанні та розвитку своєї дитини.

Батьки дитини з особливими освітніми потребами можуть суттєво допомогти вчителю, надаючи інформацію про дитину, яку вони знають найкраще, оскільки щодня взаємодіють з нею в різних ситуаціях. Від батьків учителі можуть дізнатися про темперамент дитини, її особливі потреби, події, які відбулися в сім'ї і можуть мати певний вплив на емоційний стан дитини.

❖ Отримання інформації щодо прогресу у навчанні та розвитку своєї дитини.

Усі батьки мають право отримувати інформацію про освітній процес, у тому числі інформацію про місію навчального закладу та його цінності, додаткові можливості та послуги, графік роботи навчального закладу, розклад уроків тощо. Окрім вищезгаданої інформації педагоги мають регулярно надавати батькам інформацію щодо прогресу у розвитку дитини, навчальні досягнення дітей. Надаючи цю інформацію батькам дітей з особливими освітніми потребами, педагоги використовують інформацію, що міститься в індивідуальній програмі розвитку.

Надання цієї інформації може відбуватися різними шляхами: під час індивідуальних зустрічей з батьками, під час телефонних розмов чи надсилання інформації за допомогою електронної пошти. У будь-якому випадку такий обмін інформації є надзвичайно важливим, оскільки він забезпечує батьків інформацією про види діяльності, які вони можуть проводити з дитиною вдома, а отже, додатковими навчальними можливостями. Не зважаючи на важливість вчасного та регулярного надання інформації батькам, вчителям не слід обмежувати батьків лише цим рівнем залучення. Інший рівень залучення батьків передбачає їхню роль у наданні додаткової інформації педагогам.

❖ Участь батьків у роботі в команді з розроблення індивідуальної програми розвитку.

Командний підхід до надання додаткової підтримки дітям з особливими освітніми потребами в освітньому процесі, при якому батьки є активними й рівноправними партнерами, є однією з особливостей і запорук успішного інклюзивного навчання. Одним із результатів роботи команди є створення індивідуальної програми розвитку, яка розробляється на основі навчальної програми відповідно до Державного стандарту початкової освіти з метою визначення освітніх цілей і навчальних завдань для дитини на основі її актуального рівня розвитку, для здійснення необхідних змін в освітньому процесі (адаптації і модифікації), а також для визначення та забезпечення додаткових потреб дитини, необхідних для успішного розвитку та навчання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Нижче пропонуємо запитання для самооцінки педагогів щодо забезпечення інклюзивного освітнього середовища, розробленого Міжнародною асоціацією «Крок за кроком» (www.issa.nl) в рамках розробки принципів якості діяльності вчителя початкових класів.

Принцип

Соціальна інклюзія: учителі моделюють цінності і поведінку, що підтримує права людини, соціальну інклюзію і розбудову демократичної спільноти.

ПОКАЗНИК ЯКОСТІ

1. Педагоги використовують навчальні матеріали та планують навчальні заняття, які відображають багатоманітність, що існує у їхніх громадах, країні. Вони заохочують повагу та позитивну оцінку відмінностей, які існують між людьми: стать, расу, етнічне походження, рідну мову, віросповідання, структуру родини, соціально-економічний статус, вік, фізичні та розумові здібності.

ЗАПИТАННЯ: ЧИ ЧАСТО Я...

- Розробляю тематичні блоки, які охоплюють питання багатоманітності та відмінностей між людьми?
- Готую навчальні матеріали, в яких відображені відмінності між людьми?
- Забезпечую усім дітям рівний доступ до навчальних матеріалів і ресурсів?
- Забезпечую усім дітям рівні можливості демонструвати свої знання та висловлювати свої ідеї?
- Сприяю, щоб діти відчували емпатію до дітей / дорослих – представників соціально вразливих груп?

Що ще я роблю? _____

2. Учителі розвивають у дітей навички співпраці, критичного мислення, надаючи їм можливість мати справу з різними поглядами, моделюючи повагу до різних точок зору.

- *Забезпечую дітям можливості, які потребують розмірковування над різними етичними питаннями та конфліктами з різних точок зору?*
- *Втручаюся, коли бачу, що діти вилучають когось зі спільної діяльності?*
- *Планую види діяльності, які допомагають дітям розвивати повагу до різних ідей, сприяти обміну між ними, розвивати навички вирішення конфліктів?*

Що ще я роблю? _____

3. Учителі розвивають у себе чуйність до нерівності, що існує у їхніх громадах, країні, а також до того, як ця нерівність впливає на освіту, намагаючись обстоювати права тих, хто потерпає від нерівності.

- *Читаю й обговорюю різні матеріали, у тому числі праці людей, чия думка традиційно ігнорувалася?*
- *Розвиваю власні навички обстоювання прав людини?*
- *Пропагую принцип прийняття відмінностей і рівності у школі?*
- *Допомагаю батькам обстоювати рівні права та доступ до якісної освіти їхніх дітей?*

Що ще я роблю? _____

4. Учителі розвивають в учнів чуйність до нерівності, що існує в їхніх громадах, країні і навчають, як обстоювати права тих, хто потерпає від цього.

- *Допомагаю дітям розпізнавати дискримінацію та соціальне виключення і розуміти ці явища?*
- *Забезпечую дітям можливість захищати права інших?*

Що ще я роблю? _____
